

2. Bljekmur S. Jevoljucija memeticheskikh mashin // [Elektronnij resurs] S. Bljekmur // Mezhdunarodnyj Kongress po Ontopsihologii i Memetike. – Rezhim dostupa: <https://www.susanblackmore.co.uk/conferences/the-evolution-of-meme-machines-russian-translation/> (data zvernennja 11.10.2017 r.).
3. Dokinz R. Jegoistichnyj gen / R. Dokinz. – M.: Izd-vo AST, Corpus, 2013. – 512 s.
4. Zhigunina L.V. Mediareal'nost' informacionnogo obshhestva. Nuzhna li utopii reanimacija? / L.V. Zhigunina. – Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta, tom 156, kn. 1 Gumanitarnye nauki, 2014. – S.48-57.
5. Savchuk V.V. Mediafilosofija. Pristup real'nosti / V.V. Savchuk. – SPB: Izdatel'stvo RHGA, 2013. – 350 s.
6. Sosnin Je.A. Iz nebytija v bytie: tvorcestvo kak celenapravlenaja dejatel'nost' [Elektronnij resurs] / Je.A. Sosnin, B.N. Pojzner // Jelektronnaja biblioteka Koob.–Rezhim dostupa: http://www.koob.pro/sosnin_e/ (data zvernennja 16.07.2016).
7. Holodnaja M.A. Psihologija intelekta: Paradoksy issledovanija / M.A. Holodnaja. – 2-e izd., pererab. i dop. – SPb.: Piter, 2002. – 272 s.
8. Hochunskaja L.V. Sovremennyj medijnyj obraz kak arhetip // [Elektronnij resurs] / L.V. Hochunskaja - Vestnik RGGU. Serija: Istorija. Filologija. Kul'turologija. Vostokovedenie : 13(93), 2012. – S. 237-245.
9. Shemetova T.N. Klipovoe internet-soznanie kak tip pralogichnogo myshlenija [Elektronnij resurs] / Shemetova T.N. // Nauchnaja jelektronnaja biblioteka «Kiberleninka». – Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/klipovoe-internet-soznanie-kak-tip-pralogichnogo-myshleniya/>

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

М.О. Кандиба

кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізького національного університета
kandiba8@gmail.com

Кандиба М.О. Особливості взаємозв'язку емоційної зрілості та професійної толерантності особистості. В статті розглянуто проблему емоційної зрілості особистості та її розвитку в контексті професійної діяльності. Простежено взаємозв'язок між етапом професійного становлення, сформованістю професійної толерантності особистості та компонентами емоційної зрілості. Проведене дослідження дозволило оцінити емоційну зрілість за такими показниками: експресивність (Ек) – відображеність емоцій на обличчі, їх трансформацію в діях (ІЕк), здатність передавати свій настрій оточуючим (ЕЕк); саморегуляція (С) – вміння управляти своїми емоціями, стримувати небажані на даний момент та викликати бажані, регулюючи таким чином як свою поведінку (ІС), так і поведінку інших людей (ЕС); емпатія (Ем) – здатність розуміти емоційний стан оточуючих (ІЕм) та адекватно використовувати ці уміння у взаємодії з людьми (ЕЕм). Зазначено, що толерантність в сучасній освіті включається в комплекс цілей становлення системи виховання, виступає як особистісна якість, предмет розвитку не тільки в ході навчання, виховання, а й самонавчання і самовиховання, спрямованого на формування у професіонала знань, вмінь і навичок толерантної свідомості і ставлення до оточуючих. Проведений аналіз проблеми емоційної зрілості свідчить про відсутність чіткого, логічно структурованого уявлення про необхідну систему показників, за якими можна було б визначити рівень досягнення людиною емоційної зрілості. Найбільш вдалим варіантом такого дослідження є вивчення показників професійної толерантності особистості.

Ключові слова: емоційна зрілість, емоційний інтелект, емоційна стабільність, професійне становлення, толерантність, особистість.

Kandyba, M.O. Features of the relationship of emotional maturity and tolerance of professional identity. The paper considers the problem of emotional maturity of personality and its development, which appears in various works of both domestic and foreign specialists, that analyzed the fields of professional activity. It traced the relationship between stage of professional development, formation of professional identity tolerance and components of emotional maturity. The research carried out within the framework of the article, allowed us to estimate the emotional maturity of the following criteria: expressiveness (EX) – displayed of emotions in facial expressions, transformation actions (EIX), the ability to convey the mood of surrounding (EEK); self-regulation (S) – the ability to manage their emotions, to deter unwanted and produce the desired, so as adjusting own behavior (Ae), and the behavior of others (BO); empathy (EM) – the ability to understand the emotional state of others (IEM), and appropriately use these skills in interacting with people (IEM). It has been indicated, that tolerance in modern education is included in the set of goals of the system of education, serving as a personal quality, not only of the subject during the training, education, and self-learning and self-education aimed at developing of the professional knowledge, skills and attitude tolerance to others. The main way to achieve quality that will improve the competitiveness of Ukrainian professional education in the international market associated with attempts to modernize the entire higher education system, its structure, diversity areas of "academic services". The analysis of the problems of emotional maturity indicates the absence of a clear, logically structured presentation of the required system performance, which could determine the level of achievement of human emotional maturity. The most successful example of such research is to study the performance of professional identity tolerance.

Keywords: emotional maturity, emotional intelligence, emotional stability, professional development, tolerance, personality.

Постановка проблеми. В умовах прискорення змін оточуючого світу в усіх сферах – економічній, соціальній, технічній, духовно-моральній, – підвищуються вимоги до особистості, її гармонійного розвитку, що передбачає адаптацію до складних, швидко змінюваних умов життя, здатність до прийняття всієї різноманітності оточуючого соціального і культурного світу, успішну особистісну та професійну самореалізацію. Одним із вирішальних факторів, що сприяє встановленню гармонійних відносин людини із світом, є її емоційна зрілість, рівень розвитку якої визначає не тільки морально-емоційну культуру людини, але й її світоглядно-пізнавальну позицію, яка пробуджує у людини совість і відповідальність за результати своєї діяльності.

Підготовка молоді до життя в умовах міжнаціонального і субкультурного взаємодії викликала необхідність вивчення таких феноменів, як толерантність, багатокультурна та полікультурна освіта (дослідження С.Г. Айвазової, В.П. Борисенкова, Г.М. Волкова, О.В. Гукаленко, Ю.С. Давидова, Г.Д. Дмитрієва, Н.В. Кузьміна, З.А. Малькової, Л.Л. Супрунової, Л.М. Сухорукової, та ін.).

Толерантність в сучасній освіті включається в комплекс цілей становлення системи виховання, виступає як особистісна якість, предмет розвитку не тільки в ході навчання, виховання, а й самонавчання і самовиховання, спрямованого на формування у професіонала знань, вмінь і навичок толерантної свідомості і ставлення до оточуючих.

Толерантність як аксіологічна компонента освіти входить в ієрархію особистої системи цінностей, спонукає до терпимої поведінки в конкретній ситуації і, як результуючий підсумок, створює установку на ефективне міжособистісне спілкування в ході різноманітної професійної діяльності, а також в процесі самовиховання, вона розвиває терпимість як особистісну якість.

Основний шлях досягнення якості, яка забезпечить підвищення конкурентоспроможності української професійної освіти на міжнародному ринку, пов'язаний зі спробами модернізації всієї системи вищої освіти, її структури, різноманітності сфери «академічних послуг».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень Г.М. Бреслава, О.В. Запорожця, Я.З. Неверович, О. Кульчицької, Е. Носенко, А. Ольшаннікової, Е. Хомської, О. Яковлевої та інших, що спрямовані на виявлення певних закономірностей становлення емоційної сфери, К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, Л. Божович, Б. Братуся, А. Маслоу, В. Моргуна, В. Ядова, Л. Мітіна, Ю. Поваренкова, Е. Зеєр, В. Пономаренко, Н. Пряжнікова, Ж. Вірної, в яких розкривається зміст понять „ зрілість ” та „особистісна зрілість”. В працях О. Асмолова, Л. Виготського, Г. Крайг, І.С. Кона, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, С. Максименка, В. Москаленко, та ін., надається визначення факторів розвитку особистості, актуалізується проблема поглибленого пізнання емоційної зрілості. Адже, як вказують В. Вілюнас, О. Леонтьєв, П. Фресс та інші, дослідження емоційної зрілості відноситься до малорозроблених напрямів психології. На теперішній час недостатньо визначено психологічний зміст емоційної зрілості та основні ознаки, що характеризують цей феномен.

Проведений аналіз психологічних досліджень проблеми емоційної зрілості свідчить про відсутність чіткого, логічно структурованого уявлення про необхідну систему показників, за якими можна було б визначити рівень досягнення людиною емоційної зрілості. Найбільш вдалим варіантом такого дослідження є вивчення показників професійної толерантності особистості.

Підставою вважати такий варіант ґрунтовним і актуальним є думка про те, що саме масштаб прояву професійної толерантності особистості – це і є показник її емоційного дозрівання. Крім того, доцільність дослідження показників емоційної зрілості у прояві професійної толерантності зумовлена актуальними запитами практичної психології.

Мета статті полягає у різночому аналізі професійної толерантності особистості через розкриття сутності і з'ясування особливостей поняття «емоційна зрілість».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Теоретико-методологічну основу дослідження склали загальні положення щодо вивчення феномену «зрілості» та його емоційної складової (Л. Виготський, Г. Крайг, І. Кон, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, С. Максименко та ін.); професійної толерантності особистості (Г. Балл, Ж. Вірна, Г. Ложкін, Н. Наєнко, Г. Нікіфоров, О. Овчиннікова, А. Петровський, В. Рибалка та ін.); розгляду емоційної зрілості як регуляційної ознаки професійної толерантності фахівця (В. Бодров, Л. Бороздіна, Ж. Вірна, Н. Волянук, Є. Климов, В. Медведєв, В. Моросанова, В. Шадріков та ін.); наукові здобутки щодо вивчення особливостей професіоналізації особистості на різних етапах становлення (В. Бодров,

Л. Бороздіна, Ж. Вірна, Н. Волянчук, Є. Климов, В. Медведєв, В. Моросанова, В. Шадриков та ін.).

Для вивчення емоційної зрілості, безперечно, найбільш адекватною виступає методика „Діагностика емоційної зрілості особистості” О.Я. Чебикіна [4]. Опитувальник містить 42 питання, розподілених на три основні шкали. Кожна з них, в свою чергу, поділяється на дві підшкали. Він дозволяє оцінити емоційну зрілість за такими показниками: експресивність (Ек) – відображеність емоцій на обличчі, їх трансформацію в діях (ІЕк), здатність передавати свій настрій оточуючим (ЕЕк); саморегуляція (С) – вміння управляти своїми емоціями, стримувати небажані на даний момент та викликати бажані, регулюючи таким чином як свою поведінку (ІС), так і поведінку інших людей (ЕС); емпатія (Ем) – здатність розуміти емоційний стан оточуючих (ІЕм), та адекватно використовувати ці уміння у взаємодії з людьми (ЕЕм). Крім того, в опитувальник включено додаткову шкалу, що спрямована на з'ясування щирості відповідей. Кожний пункт методики має рівну діагностичну цінність щодо визначення показника емоційної зрілості особистості, тому вимірювання відповіді проводиться за дихотомічною шкалою, згідно ключу опитувальника. Інтегративний параметр емоційної зрілості визначається як сума балів трьох основних шкал. Тобто максимальна оцінка кожної підшкали – 6 балів, шкали – 12 балів, інтегрального параметра (ЕЗ) – 36 балів. За даними автора, методика має високу валідність та надійність.

Відмічається наявність зв'язку особливостей емоційного реагування та професійних характеристик суб'єкта [1]. На підставі цих відомостей нам представляється можливим розглянути емоційну зрілість в системі професійних якостей, визначити комплекс властивостей, що сприяють або заважають її становленню. Для цього була використана група методик, що дозволяє діагностувати емоційні та професійно толерантні властивості випробуваних. Це – “Шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна” адаптація Е.Г. Луковицької [3]; „Опитувальник емоційного інтелекта «Емін»” Д.В. Люсін [3].

В результаті емпіричного дослідження були отримані первинні дані про виразність емоційної зрілості на трьох етапах професійного становлення: студенти випускних курсів (кваліфікаційні рівні: спеціаліст, магістр); респонденти з загальним стажем роботи по спеціальності до 5 років; респонденти з загальним стажем роботи по спеціальності більш ніж 10 років;

Звертаючись до індивідуальних даних показників емоційної зрілості студентів випускних курсів вищів країни, ми виявили, що показник „Ек” у виборці має достатньо низьку варіативність ($\sigma = 1.14$; $CV=17.5$). Дані коливаються в межах 4-9 балів, однак більшість з них згруповані в межах середнього рівня виразності (табл. 1).

Як видно з таблиці, лише у 3.6% випробуваних спостерігається низький рівень та у 3.6% – високий. Крім того, найчастіше зустрічаються оцінки у 6-7 балів (64% випробуваних). Середнє вибіркоче значення цього показника теж знаходиться у означеному діапазоні ($\bar{x}=6.5$) та співпадає із медіаною ($Me=6.5$). Найбільш поширена оцінка по „Ек” дорівнює 6 балів. Такий характер розподілу свідчить про помірну емоційну експресивність більшості випробуваних.

Таблиця 1

Виразність показників емоційної зрілості особистості у студентів випускних курсів

Рівень виразності	Кількість випробуваних у %									
	Ек	ІЕк	Еек	С	ІС	ЕС	ЕМ	ІЕм	Еем	Ез
Високий	3.6	0	0	14.3	7.1	10.7	10.7	7.1	0	14.3
Середній	92.8	100	92.9	78.6	82.2	82.2	85.7	92.9	92.9	25.7
Низький		0	7.1	7.1	10.7	7.1	3.6	0	7.1	0

Ознаки зовнішнього проявлення емоцій у міміці, рухах, інтонації („ІЕк”) також знаходяться в межах умовного середнього рівня ($\bar{x}=3.79$) і мають низьку варіативність ($\sigma = 0.79$; $CV=20.8$). Значення цієї підшкали коливаються в діапазоні 3-5 балів, тобто всі випробувані мають середній рівень її виразності. Індивідуальні значення, що характеризують вміння передавати свій емоційний настрій оточуючим (ознаки „ЕЕк”) мають значніший розкид ($\sigma = 0.94$; $CV=34.5$), вони знаходяться в межах низького – середнього рівнів (0-4 бали). При цьому, лише 7.1 % випробуваних показали недостатній рівень виразності ознак „ЕЕк”, решта випробуваних (92.9%) мають задовільний рівень. Середнє значення ($\bar{x}=2.71$) теж знаходиться в границях середнього рівня. Крім того, визначено, що в межах загального показника, що характеризує емоційну експресивність, виразність якого знаходиться на

достатньому рівні, дві окремі його характеристики сформовані неоднаково. У більшості випробуваних (64.3%) оцінки за „ІЕк” перебільшують значення за „ЕЕк”. У деяких студентів (25%) дані за цими підшкалами співпадають, лише у 10.7% випробуваних оцінки за „ЕЕк” більше ніж за „ІЕк”. Тобто, ступінь мимовільного проявлення емоцій у міміці, рухах, інтонації вищій, ніж вміння передавати свій емоційний стан оточуючим.

Також визначено, що найбільш поширена оцінка – 8 балів ($M_o=8$) співпадає з верхньою границею середнього рівня, а середнє вибіркове значення ($x=7.07$) також знаходиться в цьому інтервалі. Наведені дані свідчать про помірний рівень сформованості саморегуляції на цьому етапі.

Дані за підшкалою, яка визначає вміння регулювати власними емоціями (ознаки „ІС”), вказують на те, що серед студентів випускників зустрічаються такі, що мають досить високий рівень виразності цих ознак (7.1% випробуваних мають оцінки 5 балів), що не вміють регулювати своїми емоціями (10.3% випробуваних мають оцінки, що дорівнюють 1 балу). Але більшість оцінок відносяться до середнього рівня (82.2%). Такі відомості, а також показники центральної тенденції ($M_o=3$; $M_e=3$; $x=2.93$) свідчать про достатній рівень сформованості вміння регулювати власними емоціями.

Ознаки „ЕС” теж характеризуються великим розкидом оцінок (від 2 до 6 балів). Однак, на відміну від „ІС”, тут декілька більше значень (10.7%) відповідають високому рівню виразності. Крім того, інші показники центральної тенденції теж мають більш високі значення ($M_o=5$; $M_e=4$). Проте, основна частина випробуваних також продемонструвала середню виразність „ЕС”. Тобто, загалом визначено достатнє вміння впливати на поведінку інших людей.

Порівняння індивідуальних значень за ознаками „ІС” та „ЕС” дозволило встановити, що у 71.4% випробуваних оцінки за „ЕС” перевищують „ІС”. Лише у 28.6% випробуваних зустрічається однакова виразність цих ознак або перевищення рівня „ІС”. Це свідчить про те, що сформованість вміння регулювати власними емоціями нижча, ніж схильність впливати на поведінку інших людей.

Індивідуальні дані, отримані за показником „ЕМ”, розподілені в діапазоні від 3 до 11 балів й характеризуються середньою варіативністю ($\sigma=1.60$; $CV=22.1$). Більшість значень (85.7%) окреслюється межами 5-9 балів. До високого рівня відносяться 10.7% оцінок, до низького – лише 3.6%. Як свідчать ці дані, виразність емпатії в групі достатня. Щодо аналізу окремих складових показника „ЕМ” в цьому віці, вміння адекватно сприймати емоційний стан оточуючих (ознаки „ІЕМ”) представлено даними, які належать до діапазону від 2 до 6 балів. Найбільш поширеною є оцінка в 4 бали ($M_o=4$). На підставі таких відомостей можна зробити припущення про те, що студенти-випускники досить добре розбираються в емоційному стані інших людей, мотивах їхньої поведінки.

Порівняння даних про виразність ознак „ІЕМ” та „ЕЕМ” дозволило визначити, що в респондентів даного етапу професійного становлення найчастіше оцінки за „ІЕМ” вище ніж за „ЕЕМ” (57%), у 25% випробуваних виразність цих показників однакова, й лише у 17% спостерігається перевищення „ЕЕМ”. Тобто, здібності вміння розбиратись в емоційному стані оточуючих, розуміти емоційно-мотиваційні чинники їх поведінки сформовано краще, ніж вміння користуватись цими здібностями у спілкуванні.

Як вказують дані, отримані при обстеженні респондентів з загальним стажем роботи по спеціальності до 5 років, в них всі показники емоційної зрілості, порівняно з попередньою групою, підвищуються. Розгляд відсоткової представленості кожного з досліджуваних показників в групі дозволяє відмітити, що значна частина юнаків продемонструвала середній рівень виразності досліджуваних показників.

Таблиця 2

Виразність показників емоційної зрілості особистості в респонденти з загальним стажем роботи по спеціальності до 5 років

Рівень виразності	Кількість випробуваних у %									
	Ек	ІЕк	Еек	С	ІС	ЕС	ЕМ	ІЕМ	Еем	Ез
Високий	22.9	8.3	16.7	8.3	12.5	16.6	8.3	12.5	6.3	18.8
Середній	64.6	72.9	77.1	83.4	79.2	79.2	81.3	75	83.3	70.9
Низький	12.5	18.8	6.3	8.3	8.3	4.2	10.4	12.5	10.4	10.4

Як видно з табл. 2, найбільший розкид оцінок визначений у показника „Ек”. Діапазон, що

окреслює виразність показника в виборці – 3-11 балів. До низьких та високих значень тут відноситься досить вагома частина вибірки, а середні оцінки, порівняно з іншими показниками, зустрічаються рідше (64.6%). Ознаки, з яких складається ця шкала, мають приблизно однакову вагу.

Ці дані дозволяють зафіксувати, що відзначено зростання здібностей виражати власні емоції, при цьому ознаки особистісного та міжособистісного рівня прояву цих здібностей більш урівноважені ніж у попередніх роках.

Дані, що характеризують рівень емоційної саморегуляції мають досить низьку варіативність ($\sigma = 1,82$; $CV=25.5$). Більшість оцінок відносяться до середнього рівня виразності (83.4%), високі та низькі оцінки мають по 8.3% випробуваних. Середнє значення показника ($x=7.13$) значно перевищує цю оцінку в групі випробуваних студентів.

Дані по „IC” вказують на те, що більшість представників цього віку задовільно вміють регулювати власними емоціями (79.2%). Інші випробувані продемонстрували низькі (8.3%) або високі (12.5%) показники. Найбільш поширена оцінка по підшкалі – 3 бали ($Mo=3$; $Me=3$). Середнє значення „IC” також збігається з іншими показниками центральної тенденції у виборці ($x=3$). Рівень сформованості вміння впливати на поведінку інших людей („EC”) є вищим за „IC” ($x=4.25$; $Mo=4$; $Me=4$). До низького рівня виразності показника відносяться лише 4,2% відповідей в групі, середній рівень мають 79.2% випробуваних, а високий – 16.6% представників цього віку.

Індивідуальні дані, які отримані за показником „EM”, розподілені в діапазоні від 4 до 12 балів й характеризуються невисокою варіативністю ($\sigma = 1.82$; $CV=23.6$). Середнє значення в виборці ($x=7.71$) декілька нижче, ніж у попередній групі. Більшість значень (81.3%) окреслюється межами середнього рівня. До низького рівня відносяться 10.4% оцінок, до високого – 8.3%.

У респондентів із загальним стажем роботи по спеціальності більш ніж 10 років спостерігається найбільш висока виразність всіх показників емоційної зрілості, якщо порівнювати їх з іншими професійними групами. Так, дані за показником „EK” розподілені в діапазоні 4-12 балів, а середнє значення ($x=7.91$) більш ніж на 1 бал перевищує аналогічну оцінку у попередній групі. Більшість оцінок може бути віднесена до середнього рівня виразності.

Таблиця 3

Виразність показників емоційної зрілості особистості в респондентів з загальним стажем роботи по спеціальності більш ніж 10 років

Рівень виразності	Кількість випробуваних у %									
	Ek	IEk	Eek	C	IC	EC	EM	IEM	Eem	Ez
Високий	8.1	5.8	16.3	9.3	2.3	25.6	12.8	20.9	19.8	15.1
Середній	80.2	74.4	80.2	79.1	90.7	66.3	77.9	67.4	73.3	76.7
Низький	11.6	19.8	3.5	11.6	7	8.1	9.3	11.6	7	8.1

Найчастіше зустрічається результат, який дорівнює 4 балам ($Mo=4$; $Me=4$). Низькому рівню виразності „IEk” відповідають 19.8% значень, середньому – 74.4%, а високому – 5.8%. Індивідуальні показники, що характеризують вміння передавати свій емоційний настрій оточуючим („Eek”) також розподілені в діапазоні від 1 до 6 балів, але зі значно меншою варіативністю ($\sigma=1.1$; $CV=25.7$). Лише 3.5% оцінок у виборці відповідають низькому рівню. Решта значень може бути віднесена до середнього (80.2%) або високого рівня (16.3%). Середнє значення ($x=4.29$) суттєво перевищує таку саму оцінку у попередній групі. Порівняння індивідуальних оцінок за ознаками „IEk” та „Eek” дозволило визначити, що в межах загального показника, що характеризує емоційну експресивність, особистісний та міжособистісний рівні його прояву виражені не однаково. У більшості випробуваних (51.2%) оцінки за „Eek” перебільшують значення за „IEk”, у деяких (29.1%) дані за цими шкалами співпадають, а у 19.7% випробуваних оцінки за „IEk” більше ніж за „Eek”. Ці дані вказують на те, що адекватність емоційної експресії набуває розвитку, насамперед, завдяки становленню здатності довільно виражати емоції з урахуванням ситуації спілкування та власних потреб.

Порівняння індивідуальних значень за показниками „IC” та „EC” дозволило встановити, що у 72% випробуваних оцінки за „EC” перевищують „IC”. Однакова виразність обох ознак та перевищення рівня „IC” визначається у рівної кількості випробуваних (по 14% випадків).

Ознаки особистісного та міжособистісного рівнів прояву показника „EM” розподілені аналогічно. Так, ознаки „IEM” представлені даними, вагома частина яких відповідають високому

(20.9 %) або середньому (67.4%) рівню виразності. Найбільш поширеною є оцінка в 5 балів ($M=5$), яка відповідає верхній межі умовного середнього рівня. Дані за „ЕЕм” також переважно знаходяться в межах високого (19.8%) та середнього (73.3%) рівня виразності. Низькі оцінки мають лише 7% випробуваних. Порівняння індивідуальних даних про виразність ознак „ІЕм” та „ЕЕм” дозволяє припустити, що в межах загального показника, що характеризує емпатію, обидві її складові частини сформовані досить рівномірно.

Характеристики виразності інтегративного параметра „ЕЗ” в групі представників пізнього юнацького віку відображують ті особливості розподілу даних, які притаманні її компонентам, а саме: індивідуальні дані мають низьку варіативність ($\sigma = 3.62$; $CV=14.8$), значення коливаються від 13 до 31 балів. Низькі оцінки зустрічаються не часто (8.1% оцінок). До середнього рівня виразності цього показника відносяться 76.7% отриманих значень, високому рівню відповідає 15.1% оцінок. Середнє вибіркоче значення ($\bar{x}=24.42$) набагато перевищує цю оцінку у групі сімнадцятирічних юнаків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтовано, що найбільш адекватним інструментом вимірювання емоційної зрілості, в контексті обраної в дослідженні теоретико-методологічної моделі, являється розроблений О.Я. Чебыкіним опитувальник „Діагностика емоційної зрілості”.

Визначена певна незбалансованість в становленні компонентів емоційної зрілості у деяких групах респондентів на різних рівнях професійного становлення. Вона виражається в істотному перевищенні прояву емпатії над емоційною експресивністю в вибірках, над емоційною саморегуляцією; перевищенні прояву емоційної саморегуляції над емоційною експресивністю. Найбільш рівномірна сформованість усіх трьох компонентів емоційної зрілості спостерігається у респондентів із загальним стажем роботи до 5 років.

Визначено три умовних етапи у становленні емоційної зрілості особистості: перший етап (студенти випускних курсів) характеризується домінуванням експресивної організації емоційної зрілості; другий етап (респонденти з загальним стажем роботи по спеціальності до 5 років) відображає суттєве вдосконалення особистісного рівня прояву емоційної зрілості; четвертий етап (респонденти з загальним стажем роботи по спеціальності більш ніж 10 років) є періодом автономно-збалансованого та відносно стійкого прояву емоційної зрілості. Зміна етапів знаменується значними коливаннями в динаміці відповідних компонентів емоційної зрілості. Перспективи подальших досліджень автор вбачає в розробці комплексної програми розвитку професійно важливих якостей особистості, розробці та розширенні діагностичного комплексу емоційної зрілості, як професійно важливої якості особистості.

Список використаних джерел

1. Переверзева И.А. Проявление индивидуальных различий поэмоциональности в функции контроля за эмоциональной экспрессией / И.А. Переверзева // Вопросы психологии – М. – 1989. - №1. – С. 113-117.
2. Крылов А.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособие / Под общей ред. А.А.Крылова, С.А. Маничева. – СПб. : Питер, 2000. – С. 314-323.
3. Саннікова О.П. Емоційність у структурі професійних властивостей особистості (на прикладі представників соціономічних професій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / О.П. Саннікова. – Київський ун-т. – К., 1996.– 51 с.
4. Чебыкин А.Я. Диагностика социально-психологических особенностей эмоциональной сферы личности / А. Я. Чебыкин // Эмоциональная регуляция учебной деятельности. - М. : АН СССР, 1988. – С. 238-244.

References transliterated

1. Pereverzeva I.A. Projavlenie individual'nyh razlichij pojemocional'nosti v funkcii kontrolja za jemocional'noj jekspressiej //Voprosy psihologii – 1989. - №1. – P. 113-117.
2. Praktikum po obshhej, jeksperimental'noj i prikladnoj psihologii /Pod obshhej red. A.A.Krylova, S.A. Manicheva. – SPb.: Piter, 2000. – P. 314-323.
3. Sannikova O.P. Emocijnist' u strukturi profesijnyh vlastyvostej osobystosti (na prykladi predstavnykiv socionomichnyx profesij):Avtoref. dys. ... dokt. psyhol. nauk: 19.00.01 /Kyivs'kyj un-t. – K., 1996.– 51 p.
4. Chebykin A.Ja. Diagnostika social'no-psihologicheskix osobennostej jemocional'noj sfery lichnosti. //Jemocional'naja reguljacija uchebnoj dejatel'nosti. - M.: AN SSSR, 1988. – P. 238-244.